

Náta je kocour.

Genyška je
koší

Máma je pes

Prof. PhDr. Zdeněk Matějček, CSc.

Rodiče a děti

*je
Pavel je štěně*

VYŠEHRAĐ

*Svým dětem a vnukům,
od kterých se nejvíce naučil,
připisuje tuto knížku*

autor

Copyright © Prof. PhDr. Zdeněk Matějček, CSc., 1989 – dědicové, 2017
Preface © PhDr. Ludmila Trapková, 2017

ISBN 978-80-7429-797-7

Obsah

Předmluva k 3. vydání	11
Místo dlouhého úvodu	15

Rodina

Co dáváme dětem – a co ony nám?	19
Chlapeček, nebo holčička?	24
Co nám říkají náhradní rodiny	28
Cizí bratříček	34
O rodině úplné a neúplné	35
Děti potřebují lásku – ale jakou?	42
Tři dětské výroky bez komentáře	47
Duševní strádání a co z toho plyne	48
Vlastní, nevlastní	52
Každý má svou roli	56
Kdybych tak měla brášku... ..	58
O lásce otcovské	63
Osamělá matka a její dítě	65
Osamělý otec	72

Kojenci a batolata

První chvíle soužití včera a dnes	79
Konečně... ..	84
První měsíc života	85
Druhý měsíc na světě a slovo k rodičům	88

Třetí měsíc a řeč o babičkách	91
Čtvrtý měsíc a poznámka o výchově	95
Pátý měsíc a vyšší formy učení	98
Půl roku a vstup do společnosti	101
Citový příklon a pocit bezpečí	103
Univerzita kojeneckého věku	106
Jen dál do lidského světa!	109
Mé vlastní „já“	113
Nočník a kapesník	120
Poznámka o jeslích	121
Půldruhého roku a řeč o řeči	123
Dětský vzdor	126

Kouzelný svět dětství

Svět malého předškoláka	133
Druhé děti na scéně	137
Hra je vážná věc	139
Povídejte, když jste byli malí!	142
Tak už mě nemáte rádi?	143
Hrajte si taky trochu se mnou!	144
Vedeme děti k samostatnosti	145
Skromnost a náročnost	148
O dětském hraní	149
O jednom nepěkném návyku	151
Neslušná slova	152
Předvádí se a šaškuje	153
Bezpečnost a dětský svět	155
Druhý jazyk	156
Nestrašte je, babičko!	159
Příručka dobrého chování pro rodiče	160

Malá galerie

O dětech mimořádně nadaných	167
Děti na ukázkou	169
Černý Petr	170

Slzavé údolí	172
Fracek	175
Buchta	176
Citlivka	177
Kráska není všechno	178
Strašpytel	180
Louda	182

O výchově a vychovatelích

Domov	189
O citové výchově	192
Ještě o citové výchově	195
Umění trestat a odpouštět	197
Jak se na nás dívají?	201
S každým trochu jinak	204
O důslednosti ve výchově	207
Opičí láska	210
Radost a pláč	214
Když to hezky sníš, bude tě mít maminka ráda	219
Práce pro radost	221
Rodiče a kamarádi	223
„Je tohle normální?“	226
Opravdu trpké zklamání?	232

Škola

Děti v mladším a středním školním věku	239
Před zápisem do první třídy	246
Učení, pozornost a jiné věci	249
Co jsou to lehké mozkové dysfunkce?	253
Děti méně nadané	257
Nešťastný pravopis	260
Výborní a špatní čtenáři	265
Děti a peníze	267
Zlé děti?	270
Kamarádi našich dětí	274

Za ztížených podmínek

Na cestu do nemocnice	281
Příprava dítěte na lékařské prohlídky a drobné zákroky	285
O pocitu méněcennosti a jiných věcech	288
Postižené dítě v rodině	296
Na pomoc rodičům	302
Ne slzy, ale sympatie	306
Opravdové tragédie	308

Ach, ta mládež

Když on mně náš táta	317
O pubertě a době dospívání	317
Intelligence, zkušenost a pracovní strategie	320
Krize rodičovské autority?	325
Chvála přátelství	330
Sebevědomí dospívající mládeže	334
Talent – ale kde ho vzít?	336
Slovo k dospívajícím dětem – o rozvodu	338
Dospívající mládež a plánované rodičovství	340
Generace: konflikt, nebo spolupráce?	344
Než se narodí aneb Koloběh života	348
Ediční poznámka	353

Místo dlouhého úvodu

Jedním ze základních předpokladů zdravého duševního vývoje dítěte je, aby vyrůstalo v prostředí citově vřelém a stálém. Na první pohled se to zdá být docela samozřejmé a snadno dosažitelné. Ale přece jen je třeba se nad tím zamyslet a někdy i napnout hodně sil, abychom tyto dvě podmínky splnili. Ta první požaduje, aby rodiče měli své dítě rádi. Ta druhá požaduje, aby se měli rádi navzájem. Aby dovedli vytvořit společenství, které bude trvat po celý jejich život a ve kterém bude všem dobře. Všichni členové rodiny tu najdou přístav jistoty, odkud i děti se budou vydávat na dobrodružné výpravy za poznáním světa, ale kam se také budou vždy rády vracet.

Už to, že se nám dítě narodilo, je vlastně velký zázrak života. A nyní každý den přinese něco nového. Budeme sledovat jeho vývoj a uvědomovat si, jaké úžasné možnosti jsou v tom malém lidském tvorečku ukryty. Bude se v našich rukou a před našima očima rozvíjet. Bude přijímat všechno, co mu ve svém životním prostředí poskytneme. To bude jakýsi stavební materiál, který bude po svém zpracovávat a přetvářet pro stavbu své příští osobnosti. Máme tedy v něm svou velkou životní příležitost!

Rodina

Co dáváme dětem – a co ony nám?

Sejdou-li se rodiče, dříve nebo později se hovor stočí na radosti a starosti s dětmi. Těch starostí je zpravidla víc. Patří to už nějak k věci, že se před známými raději pochlubíme nepříjemnostmi osudu, abychom nevypadali příliš spokojeně a nebudili závist. A když už se mluví o dětech a proberou se nemoci, škola a nejasné vyhlídky do budoucna, dojde se obvykle k závěru, že děti jsou především zátěž a vydání.

Demografové a statistici nám snadno potvrdí, že tyto stesky mají určité oprávnění. Dá se totiž snadno vypočítat, kolik činí náklady na jedno dítě, kolik na dvě a kolik na tři a jak s přibývajícím počtem potomstva klesá tzv. životní úroveň. (Pokud se ovšem životní úroveň myslí konvenční známky vnějšího blahobytu.) Ve výzkumu rodinného života, který právě probíhá, dáváme rodičům otázku, proč podle jejich mínění někteří lidé chtějí mít děti a jiní nechtějí. Zatímco důvodů „pro“ je mnoho a každý trochu jiný, je důvod „proti“ podle obecného úsudku jen jediný a naprosto rozhodující: sobectví! Jako by opravdu šlo jen o materiální hodnoty.

Ale je tomu opravdu tak? Necháme-li pro změnu mluvit ty, kdo nechtějí mít děti, nedovíme se samozřejmě nic o sobectví, ale uslyšíme zato celou řadu jiných argumentů. Děti znamenají omezení možnosti vzdělání, kvalifikace, zaměstnání a jiného životního uplatnění pro ženu-matku. Přinášejí zmatek, hluk, nepořádek nebo jednotvárné uvázání u plenek, u plotny, u školních úkolů. Při dnešním vysokém kultu štíhlosti a mladistvého zjevu znamenají i vážné ohrožení ideálu tělesné dokonalosti. Někteří lidé vidí v dětech spíše ohrožení vnitřní rovnováhy. „Budeme prožívat úzkost z jejich překážek a neúspěchů,“ říkají. „Budeme se jim obětovat a ony nás jednou opustí, nebudou dost vděčné,

bude s nimi trápení.“ A konečně víme, že někteří muži a ženy odmítají být rodiči na podkladě neblahých zkušeností z vlastního dětství a někteří na podkladě psychosexuálních úchylek, které se nepodařilo zvládnout.

Můžeme však jít ještě o krůček dále. Ve hře nemusí být jen důvody negativní, ale i pozitivní – nejen sobectví, ale i odpovědnost. Slyšíme-li např. tvrzení, že mít více dětí není dnes moderní, můžeme k tomu dodat, že to není moderní už skoro dvě století. Už dávno totiž není rodičovství pouze nutným důsledkem neuvědomělých sexuálních sil, nýbrž přesahuje čistě pudovou sféru a je v mezích lidské kontroly. Důkazem je klesající porodnost od poloviny 19. století skoro ve všech evropských zemích. Známý francouzský kulturní antropolog P. Ariès, který studoval vývoj evropské rodiny v proměnách času od starověku do dneška, ukazuje velmi přesvědčivě, jak se od 18. století postupně rozšiřuje přesvědčení, že rodičům přísluší zajistit hmotné zabezpečení, mravní výchovu a především budoucnost svých dětí, a to všech, nikoliv jen prvorozeného syna. Zatímco dříve bylo pravidlem poslat dítě sotva odrostlé do světa na zkušenou, do služby nebo kamkoliv jinam, stalo se nyní konečným cílem a každodenní starostí rodičů zajistit budoucnost každého dítěte zvlášť. A tak se stalo téměř nemožným rozptylovat finanční možnosti rodiny a rodičovskou péči na příliš velký počet dětí.

Skoro to vypadá, jako by všechno mluvilo proti dětem nebo přinejmenším proti více dětem v rodině. Avšak na druhé straně máme denně příležitost přesvědčit se také o docela jiných skutečnostech. Je mnoho příkladů, že se rodiče věnují svým postiženým dětem za zvláštních, mimořádně náročných podmínek a činí to s hlubokým zaujetím a dokonalou obětavostí. Myslím-li na hrdinství, napadnou mě vždy rodiče postižených dětí. Adoptivní rodiče přijímají za vlastní „cizí“ dítě se všemi právy a povinnostmi a ovšem i se vším rizikem. Máme pěstounské rodiny, které přijímají na vychování opuštěné děti s nejrůznějšími skrytými i zjevnými poruchami a defekty. A vynikajícím zdrojem poučení i o rodičovských postojích jsou nám ženy, které zůstaly v životě osamělé, avšak měly takovou potřebu mateřství, že opustily svá dřívější výhodná zaměstnání a převzaly v dětských vesničkách úkol být matkami celému houfu „cizích“ opuštěných dětí, problematických, náročných na výchovu a v pravém slova smyslu rizikových. Potřeby matek a potřeby dětí se tu specifickým způsobem sešly. A při-

tom by všichni tito lidé rozhodně odmítli představu, že to dělají z dobročinnosti, z útrpnosti nebo že se chtějí prostě obětovat. Co tedy vede tyto lidi k zájmu o děti – k zájmu, který se nedá finančně nijak ocenit a vynahradit? Znamená to, že mít děti, starat se o děti, žít s dětmi, přináší také něco radostného, co dospělí lidé vnitřně potřebují, čím lidsky rostou a vyžívají, co jim dává hluboké životní uspokojení. Jedni rodiče, kteří se v novinách dočetli o slepém chlapečkovi v kojeneckém ústavu a rozhodli se ho adoptovat ještě ke svým čtyřem dětem, to v rozhovoru vyjádřili doslova takto: „Víte, my se máme rádi – a čím je nás víc, tím je vlastně více lásky dohromady.“ I takto je možno se ptát, zda mít, či nemít děti a zda mít jedno, nebo i více.

Ale vraťme se k otázce, kterou jsme uvedli v nadpise, a podívejme se na ni ve světle nových psychologických poznatků. Víme dnes s jistotou, že dítě potřebuje dospělé vychovatele, kteří k němu mají vřelý citový vztah. Avšak stejně dobře víme, že nejde o vztah jednostranný. Aby rodiče mohli o dítě s láskou pečovat, musí i na dítěti být něco, co uspokojuje jejich hluboké životní potřeby. A tyto potřeby tu musí být dokonce dříve, než se narodí, protože jinak bychom se na jeho příchod tolik netěšili a nečekali s takovým rozehvěním první známky jeho života. Pokusíme se některé z těchto životně důležitých potřeb hned vyjmenovat a hned ukázat, jak dítě svou existencí přispívá k jejich naplnění.

Na prvním místě je to potřeba stimulace, která vede živý organismus k činnosti. Potřebujeme, aby náš nervový systém byl zásobován podněty z okolí v dostatečném množství, kvalitě a proměnlivosti, máme-li být s tímto okolím v dobrém kontaktu. A tak jako má neživá příroda „strach z prázdna“, má živá příroda strach z nudy.

Z tohoto hlediska možno říci, že dítě je nevyčerpatelným zdrojem podnětů. Je nesmírně pohyblivým živlem, přináší plno vzruchu do života a nikdy s ním není nouze o zábavu ani o starosti a úzkosti. „Bez dítěte by byl život nudný – i manželství by bylo prázdné,“ říkají ti, kdo mají už trochu zkušeností.

Druhou důležitou potřebou je potřeba učení, nabývání zkušeností. Nestačí pouhé hromadění podnětů bez určitého řádu a smyslu, který nám umožňuje tyto podněty zpracovat a pochopit. Teprve když je můžeme uvést ve svůj osobní systém, stáváme se zkušenými a moudrymi.

Poněvadž děti nejsou jen předmětem našeho pozorování a zábavy, nýbrž součástí našeho života, jsou také zdrojem důležitých lidských prožitků a zkušeností. I starosti s dětmi jsou něco specificky lidského, co nelze jinak prožít a čím člověk vospívá a zraje. A jak děti pomalu rostou k dospělosti, dospělý člověk s nimi zraje k životní moudrosti. Je mnoho důkazů pro to, že toto vědomí je už víceméně vyvinuto, když se mladí lidé po období první zamilovanosti rozhodují pro společný život, který by byl naplněn společnými zážitky, radostmi, zkušenostmi, bolestmi a vším, co život přináší. Společné děti jsou pro to jistě nejlepší podmínkou.

Na třetím místě možno uvést potřebu bezpečí a jistoty, která je v lidském světě dána především citovými vztahy. Nejbezpečněji se cítíme, máme-li kolem sebe někoho, kdo nás má rád, kdo k nám patří, na koho můžeme spoléhat. Takovými dárci citové jistoty jsou především rodiče svým dětem. Ale i dospělí lidé potřebují pocit citového zázemí a svůj přístav jistoty. Je příznačné, že v moderní době se citový život soustřeďuje čím dál více do úzkého okruhu rodiny, kde dochází k nejintenzivnější směně citových podnětů. Děti tu přijímají lásku, ale také ji vracejí. Rodiče ve vztahu k nim prožívají čistou, nefalšovanou oddanost. Je tu někdo, kdo je k nim vázán nejhlubším citovým poutem. I když hmotné zajištění ve stáří přebírají dnes instituce celospolečenské, zůstávají děti nenahraditelnou citovou pojistkou pro dobu pozdního neproduktivního života rodičů.

Za čtvrté je tu potřeba společenského uznání, společenské hodnoty, společenského uplatnění. Tato potřeba je spojena s vědomím vlastní ceny a je důležitou podmínkou sebe-vědomí v pravém slova smyslu. Kdybychom nebyli nikým na světě přijímáni a uznáváni, byl by náš život smutnou, osamělou poutí.

Z tohoto hlediska dítě významně zhodnocuje dospělého člověka. Umožňuje mu, aby převzal roli i hodnot rodiče. Významným činitelem ve vlastním sebevědomí je schopnost vyrovnat se druhým. Schopnost plodit děti znamená v tomto smyslu vyrovnat se ostatním ženám a mužům v jedné z nejdůležitějších společenských funkcí, nabýt jistoty sám v sobě, posílit své já. V dnešním světě se snadno stáváme anonymní součástí nejrůznějšího dění, na které nemáme v podstatě vliv. Nemáme příležitost uvědomit si sama sebe. Avšak ve vztahu k svým

dětem, které nás potřebují, které nás mají rády, nutně anonymitu ztrácíme a něco znamenáme. Rodičovská odpovědnost, rodičovské povinnosti, starosti atd. jsou z tohoto hlediska vlastně významnou pomocí nám samým – zvyšují naši hodnotu. Tady si nejvíce uvědomujeme, že nejen děti potřebují nás, ale že i my potřebujeme je. Proto nás tak děsí představa, že bychom je mohli ztratit.

Konečně tu máme pátou potřebu, která se zdá být specificky lidskou, neboť se s ní u ostatních živočichů nesetkáváme. Jde o potřebu otevřené budoucnosti. Jak vystihl dobře A. S. Makarenko, člověk potřebuje neustále něco před sebou, nějakou perspektivu, aby mohl plodně žít a pracovat. Zavřená budoucnost by znamenala zoufalství. A tak i dospělý člověk touží více či méně uvědoměle mít důkaz o pokračování toho, co je z nás zrozeno, a to i jako pokračování našeho tvořivého díla výchovy. Ne každému je dáno stvořit umělecké dílo, které by přetrvalo věky, nebo jinak poznamenat lidskou historii. Avšak výchova dětí je tvořivou prací každému přístupnou a daleko přesahující náš osobní život. Jsme tedy součástí tvořivého životního proudu a sami vědomými tvůrci. Vždyť vztahy k dětem znovu ožívají ve vztazích k vnoučatům a rodičovství přechází v prarodičovství celkem plynule. U vnuků se hledají rodové znaky tělesné i povahové, pokračují výchovné zásady, tvoří se rodinná tradice. Přitom je zřejmé, že tento pohled do budoucnosti má své kořeny kdesi hluboko ve vlastním dětství. S celým rodinným ovzduším od samého počátku vnímáme své rodiče, jejich spokojenost a nespokojenost, jejich rodičovské postoje i jejich citové zaujetí pro nás. Procvičujeme rodinné city v nejrůznějších dětských hrách, své rodiče napodobujeme nebo si tvoříme vlastní zásady v odporu k nim, ale vždy jsme s nimi v nějakém vztahu. Přání mít děti se tedy zakládá mnohem dříve, než můžeme na něco takového realisticky pomýšlet. S tím souvisí také stará zkušenost, že spíše chtějí mít více dětí lidé, kteří prožili šťastné dětství, než ti, kteří je takové neměli. Zopakovat si něco z vlastního dětství ve svých dětech a pak i ve vnoučatech je jiným vyjádřením této tendence, která má kořeny hluboko v lidské osobnosti a která míří až za hranice našeho osobního času.

Snad vypadá tato poslední úvaha trochu moc filozoficky, ale všechno dohromady je docela prosté. Ukázali jsme nejprve, co mluví proti dětem, a pak, co mluví pro ně. Mladí lidé, kteří vstupují na společnou

životní dráhu, i každá manželská dvojice, která už společnou cestou kráčí, by si měla tyto základní otázky položit, rozvážit je a odpovědět na ně se vši upřímností a odpovědností. Jde koneckonců o nejhlubší hodnoty života, o naplnění nejhlubších životních potřeb. A tady by nemělo být nic promarněno nebo bráno na lehkou váhu!

Chlapeček, nebo holčička?

Proč vlastně lidé chtějí mít děti? To je jistě otázka pro budoucnost lidstva zásadní a rozhodující. Ale kupodivu, zatím jí bylo věnováno moc málo vědecké pozornosti. Že mají lidé děti, to je přece něco tak samozřejmého od věku do věků, něco tak obvyklého a přirozeného, že jakápak věda. S větší naléhavostí se tahle otázka klade jen tam, kde je dětí buď příliš mnoho, nebo zase příliš málo a kdy společnost má z toho těžkou hlavu. U nás jsme naštěstí tu druhou krajnost překonali – a ta první rozhodně nehrozí. A tak se nad celou věcí můžeme zamyslet v klidu a z trochu obecnějšího hlediska.

Jeden významný badatel, který se zabývá psychologií rodičovství, shrnul odpovědi na danou otázku do několika hlavních bodů: na prvním místě uvádí „instinkt“. Mít děti je prostě přírodní zákonitost a bezdětnost je něčím nepřirozeným a nepřirodním. Existuje pud pohlavní a pud rodičovský, a ty řídí lidské chování. Na druhém místě se uvádějí tendence psychologické a společenské. Osvědčit před sebou i před druhými svou plodivou schopnost – mužskou i ženskou, mateřskou i otcovskou. Vyrovnat se ostatním v jedné z nejdůležitějších biologických funkcí. Na dalších místech se uvádějí důvody už spíše dílčí. Dítě znamená posílení rodinného společenství a přináší radost a zábavu. Jinak by byl život nudný. Je možno někomu lásku věnovat a od někoho ji přijímat. Děti mohou upevňovat manželství. Někdy je však těhotenství a narození dítěte určitou formou nátlaku na partnera, nebo dokonce jakýmsi skrytým prostředkem „pomsty“ vlastním rodičům za příliš přísnou výchovu. Může být i prostředkem osvobození z vlastní rodiny. A konečně mohou být děti i hospodářským činitelem – mohou být lacinou pracovní silou a mohou být pojistkou pro stáří rodičů.

Budiž řečeno, že v dřívějších dobách tento hospodářský důvod mívál přednost před všemi důvody psychologickými. A předpokládá se, že tak

je tomu dosud v takzvaných rozvojových zemích, které zabírají většinu světa. Ale doby se mění.

V minulém století byly provedeny rozsáhlé průzkumy v zemích hospodářsky vyspělých i v zemích rozvojových a objevila se jedna společná tendence – přesun důrazu z hledisek hospodářských k hlediskům citovým. Ve vyspělých zemích se vesměs zdůrazňují citové stránky soužití s dětmi a význam dítěte pro osobní růst rodičů. Vysoko se hodnotí skutečnost, že s dítětem je život daleko bohatší a že jeho výchova přináší rodičům mnoho nových, zajímavých a také závažných zkušeností. Proti dřívější ekonomické pojistce pro stáří vidí se dnes v dítěti spíše pojistka proti osamělosti. Naprostá většina rodičů už nepočítá s ekonomickým přínosem dítěte do rodiny ani s větší pracovní pomocí v domácnosti. Naopak rodiče spíše dovedou vypočítat, kolik dnes dítě „stojí“ a kolik oni musí vydělávat, aby mu vše potřebné mohli poskytnout. Jedináčkové jsou všeobecně – celosvětově, možno říci – v malé oblibě. Přání mít více dětí se zpravidla zdůvodňuje tím, „aby dítě mělo společnost“.

Táž tendence, i když s menší výrazností a s místními rozdíly, se ohlašuje v rozvojových zemích. A důraz na psychologická a citová hlediska je tím větší, čím je země hospodářsky vyspělejší a lidé v ní „zajištěnější“. I v kulturách velmi odlehlých, které byly dosud studovány jako určité kuriozity rodinných vztahů – mnohoženství či mnohožství, nevšímavost k dětem, mimořádné přírodní podmínky určující zvláštní způsob rodinného života apod. – se v posledních letech objevují ve styku s civilizací změny, a to vesměs k větší „citovosti“ a odpovědnosti rodičů k dětem.

Můžeme tedy říci, že celosvětový vývoj jde směrem psychologizace a emocionalizace rodinných vztahů, což znamená, že se důraz klade na uspokojení osobních psychických potřeb dospělého člověka soužitím s dětmi.

K tomuto bodu nám mnoho zajímavého může napovědět i výzkum, který byl v 80. letech proveden v Praze a který zahrnoval více než čtyři sta rodin s dětmi školního věku.

Všechny matky dostaly stejnou otázku: „Jaký je podle vašeho názoru hlavní důvod, proč lidé chtějí mít děti?“ V odpovědích na prvním místě (34 %) figuruje „náplň života“. Hned za ní jde další psychologický důvod (22 %), „uspokojení citových potřeb“. Na třetím místě (19 %)

je opět psychologický důvod z oblasti rodinného soužití, „náplň a pouto manželství“. A dokonce i čtvrtý důvod je psychologický – „přiliv podnětů“, což znamená zábavu a radost s dítětem, obranu proti nudě atd. A pak už jdou jen řídce zastoupené důvody.

Můžeme ovšem předpokládat, že hodnota dítěte pro rodinu je různá podle toho, jakého pohlaví dítě je. Tradice říká, že chlapci by měli být u nás vítanější než děvčátka. Tato tendence je ostatně zřetelně patrná v celosvětovém měřítku, i když výzkum, který jsme před chvílí citovali, ukazuje nepochybný posun ve prospěch dívek. Chlapci mají dosud v přání rodičů přednost, ale ne takovou jako mívali.

Zajímavým způsobem se to potvrdilo i v našem výzkumu. Ve sledované skupině dětí byl stejný počet chlapců i děvčat. Ptali jsme se rodičů, zda pohlaví tohoto dítěte odpovídalo jejich přání. Poněvadž pohlaví dítěte je rozdělováno náhodně a skoro přesně na padesát procent, mělo by se teoreticky přání rodičů, pokud ovšem nějaké měli, v polovině případů splnit a v polovině nesplnit. Ve skutečnosti však rodiče uvádějí častěji, že se jim přání splnilo a že když chtěli chlapečka, narodil se chlapeček, a když si přáli holčičku, holčička skutečně přišla.

Jak se splnilo přání rodičů, pokud jde o pohlaví dítěte:

Přání	matek	otců
se splnilo	48,0%	42,9%
se nesplnilo	33,3%	32,0%
neměli	18,7%	25,1%

Je to stará, známá zkušenost, že ve vzpomínce někdy upravujeme skutečnost podle příznivého výsledku nebo příznivého vývoje. To znamená, že někteří rodiče, kteří si třeba chlapečka nepřáli, jsou tak rádi, že ho mají, že je už ani nenapadne, že by si bývali mohli přát něco jiného. A to svědčí dále o bezvýhradně kladném přijetí mnohých dětí bez ohledu na pohlaví. Ale zajímavý rozdíl se nám objeví, když se podíváme, koho si vlastně přály maminky a koho tatínkové a jak se jejich přání splnilo při tomto rozlišení. Počítáme-li asi dvacet procent na případy, kdy rodičům bylo zcela jedno, jakého pohlaví dítě bude, mělo by vyjít přibližně čtyřicet procent splněných a čtyřicet procent nesplněných přání. Jaká je však skutečnost, to nám říká další tabulka.

Jak se splnilo přání rodičů, rozlišené podle pohlaví dítěte:

Pohlaví narozeného dítěte	chlapec	děvče	chlapec	děvče
Přání	matek		otců	
se splnilo	40,9%	55,0%	52,7%	33,0%
se nesplnilo	40,9%	25,7%	22,7%	41,3%
neměli	18,2%	19,3%	24,6%	25,7%

Matky tedy zřetelně dávají přednost holčičkám a otcové chlapcům. Narodí-li se matce holčička, splnilo se tím její přání v padesáti pěti procentech případů, narodí-li se jí kluk, odpovídá to jejímu přání jen ve čtyřiceti jednom procentu. Narodí-li se holčička, matka si to nepřála jen v necelých dvaceti šesti procentech případů. A s otci je to prakticky zcela stejné, jenomže místo děvčat jsou ve výhodě kluci.

Tohle je ovšem jen obecná tendence a nic nám neříká o individuálních rodinách, kde přání a touhy mohou být rozloženy docela jinak. Významnou roli tu jistě bude hrát, zda rodina už chlapečka nebo holčičku má. Ale i na to je možno se vyptat. Všechny matky dostaly stejnou otázku: „Jak by mělo být podle vašeho mínění složení sourozenecké dvojice, kdyby rodina mohla mít jen dvě děti – ani více, ani méně?“ A tu se ukázalo, že matky by chtěly častěji jako první dítě chlapečka – zřejmě ve shodě s přáním otce a zřejmě i ve shodě s naší kulturní tradicí. Ale situace se změní, když si odpovědi rozdělíme podle toho, zda rodina už chlapce nebo holčičku má, jinak řečeno, podle toho, jakého pohlaví je naše zkoumané dítě.

Ideální zastoupení chlapců a dívek v rodině se dvěma dětmi:

Při dvou dětech v rodině je nejvýhodnější tato konstelace	Matky celkem	Rodina už má	
		chlapce	holčičku
napřed chlapeček, pak holčička	45,0%	48,2%	41,8%
napřed holčička, pak chlapeček	35,9%	30,9%	40,9%
oba chlapci	8,6%	16,4%	0,9%
obě dívky	10,5%	4,5%	16,4%

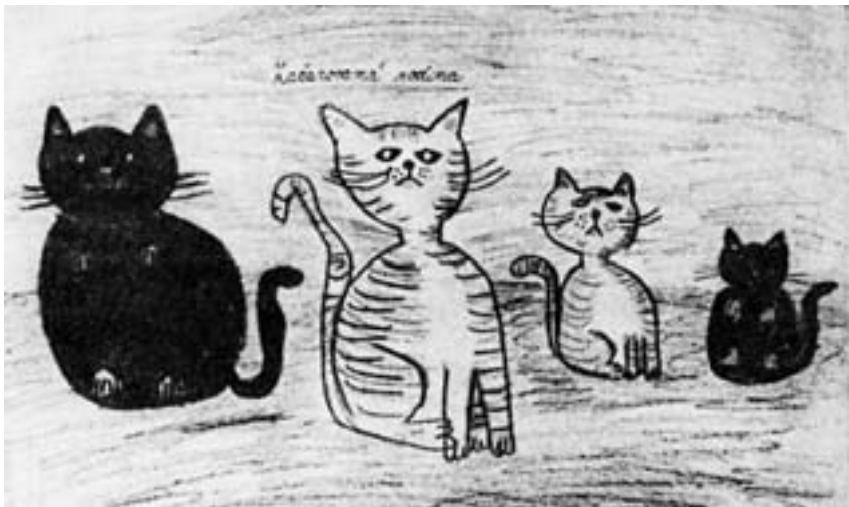
Řekli jsme, že chlapeček je u nás vítanější jako první dítě. Jestliže však rodina aspoň jednu holčičku má, pak matky – zřejmě ve shodě se skutečností – dávají stejně často přednost chlapečkům jako holčičkám,

pokud jde o pořadí, v jakém se mají narodit. Jestliže rodina už má alespoň jednoho kluka, pak dává nejenom přednost mužskému pohlaví v pořadí sourozenců, ale dokonce vítá oba kluky (také patrně ve shodě se skutečností). A stejně tak tam, kde už jednu holčičku mají, pokládají dvě děvčata za to pravé. Znamená to, že pohlaví dítěte pozitivně ovlivňuje přijetí dalšího dítěte téhož pohlaví.

Nám tu ovšem nejde o jednotlivá mínění a o číselné důkazy, ale o celkový směr těchto zjištění. A ten ukazuje, že přání a postoje rodičů k vlastnímu rodičovství stejně jako k pohlaví dítěte zdaleka nejsou jen „rozumná“ a „rozumová“. Pramení zřejmě z hlubších citových zdrojů lidské osobnosti. Naznačují nám však i pravděpodobný směr dalšího vývoje. Jestliže v naší společnosti je hospodářské zajištění rodin s dětmi základním znakem státní politiky a plánovitě se zvyšuje, pak bude zřejmě i stoupat význam psychologických činitelů v hodnotovém systému rodičů. Děti budou ještě více než dosud hodnotou citovou.

Co nám říkají náhradní rodiny

Naše péče o dítě má nyní k dispozici poměrně bohatý výběr jednotlivých forem náhradní rodinné i nerodinné péče. Zatímco ještě před patnácti léty se osud opuštěného dítěte mohl řešit v podstatě jen dvojím způsobem, tj. že bylo buď adoptováno, nebo šlo do dětského domova, máme dnes nejméně šest různých možností. Máme adopci, individuální pěstounskou péči a pěstounskou péči v tzv. zvláštních zařízeních, tj. buď v rodinných skupinách s otcem, matkou a osmi cizími dětmi, nebo v dětských vesničkách s matkou a její pomocnicí, „tetou“, a osmi cizími dětmi. Na Slovensku pak je dětské městečko s manželským párem profesionálních vychovatelů a větší skupinou dětí bydlících v samostatném domě a ve společenství městečka, přičemž rodina vychovatelů má v tomto domě svůj vlastní byt. Některé základní služby jako hlavní jídla, praní apod. jsou zajišťovány pro celé městečko společně. Dále máme dětské domovy bytového či rodinného typu, kde dva nebo tři profesionální vychovatelé bydlí uvnitř ústavu se stálou skupinou dětí, různorodé co do pohlaví a věku, v jakési bytové jednotce. A konečně přetrvává většina klasických dětských domovů s velkými

Obr. 1. „Začarovaná rodina“ v podání jedenáctiletého děvčete vyjadřuje úzkou rodinnou pospolitost jedním zvířecím druhem mláďat a dospělých. Vedoucí osobou v rodině je pravděpodobně matka.

jídelnami, jednotným zařízením, jednotnými výchovnými programy a s profesionálními vychovateli, kteří se ve službě střídají.

Má-li tedy být dnes dítě umístěno mimo vlastní rodinu, nejde už zdaleka o nějaké administrativní poukazování, ale o práci odbornou a velice odpovědnou. Každá z uvedených forem náhradní péče má totiž něco specifického, žádná není zavrženíhodná a žádná není samo-spasitelná. Jedna je vhodnější pro jedny děti, druhá pro jiné. Každá se tzv. normální rodině jinak blíží a jinak od ní vzdaluje a každá nás také svým osobitým způsobem poučuje o tom, co to je výchova rodinná a co nerodinná. Teprve srovnáním specifických rysů těchto jednotlivých forem náhradní péče o děti můžeme dospět o něco dále v poznání psychologických základů rodinné výchovy celkově. Budiž hned řečeno, že vnější znaky rodinného soužití nejsou tu směrodatné. Z uvedených sedmi typů náhradní péče jich šest spočívá v podstatě na týchž principech, jakými jsou např. stálé osoby vychovatelů, heterogenní skupiny dětí, společné bydlení pod jednou střechou a zapojení této společenské jednotky do širšího společenského kontextu obce, ve které žije – a přece

Obr. 2. Kresba šestiletého děvčete z dětské vesničky. Sebe nakreslila vedle své nové matky, se kterou se ztotožňuje v postoji i v gestech. Ostatní děti v rodině spí. Kromě rodiny jsou tu ještě jiné děti, které si venku hrají – a výrazně je tu nakresleno pět koček, které v té době skutečně ve vesničce byly a pro děvče byly mimořádně „důležité“. Nakreslila jich také správný počet, ačkoliv do pěti ještě tehdy počítat neuměla.

ne všechny jsou rodinami. Rodinu z psychologického hlediska charakterizuje zřejmě něco hlubšího a podstatnějšího, co navenek sice není tak zjevné a uchopitelné, ale co je nepochybně neméně reálné a významné.

Pokusíme se nyní odvodit aspoň některé principy rodinné výchovy na podkladě poznatků získaných v náhradní péči.

První princip označujeme jako „vzájemné uspokojování psychologických potřeb“. Základní psychologické potřeby, které v deprivacích studiích byly prokázány u dětí, rozhodně svou působností v dětském věku nekončí. Provázejí člověka vlastně po celý život. Přitom při studiu rodinného života se čím dál více ukazuje, že velmi podstatný díl potřeb dospělého věku je za normálních okolností uspokojován a naplňován

životem s dětmi. Dítě přináší rodičům osobité podněty, rozšiřuje okruh jejich prožitků a zkušeností, dává jim životní jistotu, utváří jejich společenské postavení, ba umožňuje jim, aby v něm rozšířili hranice budoucnosti až za svůj osobní životní čas.

Rodinu tedy charakterizuje situace, kdy vychovatelé uspokojují psychické potřeby dítěte a kdy soužitím s dítětem jsou současně uspokojovány psychické potřeby jejich.

Druhým rysem rodinné výchovy, který vyplynul z našeho srovnávání, je trvání a hloubka citových vztahů. V dětském domově bývá zpravidla jen velmi málo podmínek pro navázání hlubších vztahů mezi vychovatelem a dítětem, přičemž jejich trvalost je omezena pobytem dítěte v ústavu. Těchto podmínek však rychle přibývá, postupujeme-li vzhůru k pěstounské péči a k adopci. Trvalost vztahů vystupuje jako mocný činitel všude tam, kde je dítě svěřeno do výhradní výchovné péče určité osobě či určitým osobám, které pak mají možnost formovat nejen jeho přítomnost, ale i jeho budoucnost.

A právě „společná budoucnost“ se jeví jako jedna z klíčových charakteristik rodinné výchovy. Objevuje se tam, kde vychovatel může být plně angažován na osudu dítěte, kde plánuje a utváří budoucnost dítěte, kde se s dítětem neustále na něco těší a z něčeho si dělá starosti a kde i na svou vlastní budoucnost myslí ve vztahu k dítěti, až do oné poslední otázky: „Co bude s ním, až já tu nebudu?“

Na to navazuje další charakteristický rys rodinného soužití, který možno označit jako „prolínání soukromí“. V dětském domově např. už sama organizace provozu vzdaluje soukromí vychovatele od světa vychovávaného dítěte. Bydlí jinde, má vyměřený pracovní čas, do práce s dětmi nemá přenášet své osobní problémy a záliby atd. Jeho úkolem je „vychovávat“, nikoliv „sdílet“. V rodině však nelze život jedněch a druhých zcela oddělit, má společný čas i prostor. V rodině je také naše chování zpravidla osobnější a „upřímnější“ než kdekoliv jinde. Vedou se hovory kolem rodinného stolu, společně se plánuje, něco se společně podniká. Ale svůj socializační význam pro dítě mají i řešení nejrůznějších domácích konfliktů, nedorozumění a bouří, v nichž jednotliví účastníci odhalují své slabiny i své přednosti.

V rodině také má dítě jedinečnou příležitost poznávat bohaté předivno sociálních vztahů a vlastní vztahy k okolí na těchto příkladech

Obr. 3. Kresba desetiletého chlapce z dětské vesničky. Rodina je pojata jako místo pohody a přítom s typickým realismem dítěte středního školního věku.

modelovat. Zatímco v dětském domově, ale i v jeslích, ve škole a v jiných institucionálních zařízeních poznává dítě vychovatele především ve vztahu k sobě a nanejvýš ještě ve vztahu k druhým dětem, poznává v rodině funkci matky, otce, sourozenců, babičky, dědečka a dalších příbuzných. Poznává mužské a ženské role, poznává vztah matky k její matce a k manželově matce, poznává spoustu vztahů k lidem mimo rodinu, k listonošce, k prodavačkám v obchodech, k lékaři v ordinaci. Poznává vztahy „svých lidí“ k věcem, ke zvířatům, k práci, k myšlenkám, k ideálům.

A konečně je tu ještě jeden zvláštní rys rodinného soužití, který velmi dobře zachycujeme v „rodinných“ formách náhradní péče a který naopak nemá dost místa ve formách „nerodinných“. Je to důraz na soužití namísto výchovných technik a praktik. Výchovnou technikou tu myslíme především odborné zacházení s odměnami a tresty, jež vede k účelnému vytváření či přetváření návyků. V rodině však nad tuto technickou dovednost, kterou možno zařadit pod pojem vychovatelské kvalifikace, je povýšena rovina osobního vztahu. Je to rovina, na které rodinní vychovatelé prožívají radost a hrdost, když se dětem něco daří, a zklamání, když se něco nepovede. Na této rovině jsme bolestně dotčeni a uraženi dětskou nevděčností, rozčiluje nás jejich hloupost,

Obr. 4. Kresba chlapce z tzv. rodinné skupiny, kde manželé přijali devět dětí do pěstounské péče a vytvořili pro ně novou náhradní rodinu. Rodina je na houbařské výpravě. Dítě se zřejmě ztotožňuje s rodinným společenstvím, kde všichni něco společně podnikají.

ale současně prožíváme úzkost nad nebezpečím, které jim hrozí. Dítě je významným činitelem naší osobní identity a prestiže. To profesionální pedagog je svým způsobem nedotknutelný a neurazitelný.

Odměny v rodině se dávají velkou většinou – bez zásluhy. Pro radost z radosti toho druhého. Stejně tak trest je překonáván odpuštěním a usmířením, bez odčinění. Jen proto, aby se mohl obnovit vztah, který byl přestupkem dítěte porušen. Z tohoto hlediska možno tedy rodinu charakterizovat jako společenství radosti.

Rodiny, kde tato složka chybí a kde výchova je založena pouze na technologii odměn a trestů, se podobají tedy spíše „nerodinným“ ústavním zařízením.

Individuální rozdíly mezi jednotlivými adoptivními rodinami, pěstounskými rodinami, výchovnými skupinami či celými ústavu mohou

být ovšem veliké, takže mohou přesahovat rozdíly dané typem náhradní péče. Obecně ovšem zůstává zachováno schéma, v němž psychologických principů rodinné výchovy ubývá sestupnou řadou od adopce k dětským domovům, přičemž tyto charakteristiky jsou přítomny velkou většinou docela zřetelně ve všech formách pěstounské péče, ale nemohou se dobře uplatnit v jednotlivých typech péče ústavní.

Principy rodinné výchovy, o kterých nás poučila náhradní rodinná péče, budou tvořit nadále jakési předznamenání našim příštím úvahám. Musíme se k nim chtít nechtět vracet a v různých spojitostech je vždy znovu připomínat.

Cizí bratříček

Do dětské vesničky přicházejí děti z různých rodin. Tyto rodiny ovšem z nejrůznějších důvodů nemohly, nechtěly nebo nebyly schopny se o ně postarat, a tak děti do té doby pobývaly v různých dětských domovech nebo léčebnách. V jedné nově založené rodině ve vesničce dostala matka nejprve skupinu čtyř sourozenců, dvě dívky a dva chlapce, všechny už školního věku. Přišly z jednoho dětského domova, kde tvořily jakýsi soudržný klan, jehož vůdcem byl nejstarší chlapec, tehdy asi jedenáctiletý. K nim později dostala matka malého Luboška, který přišel z kojeneckého ústavu. Pro život ve vesničce je charakteristické, že sourozenecké vztahy a postoje se tu překvapivě rychle rozšiřují na všechny děti, které bydlí v témž domečku, mají tutéž novou matku a vytvářejí tak jedno pracovní a životní společenství.

Ve vesničce jsem zpočátku vyšetřoval děti pravidelně v odstupu asi 2–3 měsíců. Vyšetřoval jsem tedy i děti v oné rodině a zjistil, že malý Luboš je ve vývoji dosti opožděn. Nevšiml jsem si, že větší děti zpozvali pozorovaly, co s Luboškem děláme, a že vyslechly i můj rozhovor s matkou. Nebylo na něm ostatně nic tajného, jen doporučení, jak chlapce ve vývoji podněcovat.

Za dva měsíce jsem přijel do vesničky znovu. Cestou od autobusu mě uviděl nejstarší chlapec z oněch čtyř sourozenců. Přiběhl ke mně a že prý hned musím k nim domů, abych viděl, co už jejich Lubošek umí. Už ho hrozně moc věcí naučili a jistě už není tak „opožděný“ jako minule.

Nemohl jsem s ním sice jít hned, ale když jsem přišel, děti si vyžádaly, aby se mohly z dálky dívat, jak budu jejich Luboška „zkoušet“. Ukázalo se, že chlapec opravdu udělal veliký pokrok a že své opoždění prakticky vyrovnal. A byla v tom nepochybně i zásluha jeho nových sourozenců, že si s ním tak vydatně hráli. Jen v jedné oblasti ještě chlapec zaostával – byla to jemná pohyblivost ruky, uchopování a vypouštění drobných předmětů a podobné činnosti, kterým se v odborné terminologii říká „jemná motorika“. S matkou jsem opět vedl poradou, co dál s Luboškem dělat. A když jsem se loučil, podává mi ruku mladší chlapec z oné sourozenecké skupiny, tehdy asi devítiletý, a říká: „Než zase přijedete, uvidíte, že my ho tu vaši jemnou motoriku naučíme.“

O rodině úplně a neúplné

Co se míní neúplnou rodinou? Jestliže je rodina v základní podobě tvořena oběma rodiči a jejich dítětem či dětmi, pak v neúplné rodině zůstává s dítětem či s dětmi jen jeden z rodičů, přičemž ten druhý chybí – podle kritérií pro sčítání lidu „není v rodině hlášen k trvalému pobytu“.

Můžeme ovšem uvažovat, jak dalece se liší neúplná rodina, kde například otec fyzicky není přítomen v důsledku úmrtí, rozvodu, emigrace apod., od úplné rodiny, kde otec neplní svou funkci a je „nepřítomen“ nebo jen zkomoleně přítomen psychologicky, například

Náš rodina

Obr. 5a. *Vnitřní protest desítiletého chlapce proti rozvodu rodičů.*

v důsledku alkoholismu, duševního onemocnění aj. Tuto otázku zatím ponecháme stranou a zaměříme se jen na fyzickou nepřítomnost. Avšak ani tak si o mnoho svou situaci neulehčíme. Stačí, když si vyjmenujeme alespoň základní činitele, jež tu nepochybně psychologicky působí: kdo chybí v rodině, jak dlouho chybí, od kterého věku dítěte, jak je nahrazován, jaká byla osobnost onoho ztraceného rodiče a jaká je osobnost toho zbývajícího a hlavně jaká je osobnost dítěte. Jaký je sociální kontext či sociální pozadí, na kterém život neúplné rodiny probíhá (tj. jak pomáhají prarodiče, jaké je hospodářské zajištění rodiny, jaké jsou kulturní tradice společnosti, jakými hodnotami společnost žije atd.). Je tu však ještě jeden významný činitel, na něhož nesmíme zapomenout, totiž příčina oné neúplnosti – úmrtí, emigrace, rozvod, svobodná matka atd. A pak ovšem příčina této příčiny. Jiný psychologický význam má nepochybně smrt otce nešťastnou náhodou a smrt sebevraždou, rozvod po vzájemném odcizení a rozvod po odcizení jen jednoho z manželů atd.

Neúplné rodiny jsou tu od pravěku. Po celá tisíciletí byla hlavní příčinou neúplnosti rodin smrt jednoho z rodičů. Byli tu vdovci, vdovy a sirotci. Společnost s tím tradičně počítala a měla osvědčené přístupy k tomuto problému. Ochrana vdov a sirotek byla znakem rytířství, známkou zbožnosti, občanskou ctností. Byly sirotčince a bylo tradiční (psychologicky a pedagogicky krajně pochybné) pojetí macechy

Začarovaná rodina

Obr. 5b. Přestože rodiče se rozvedli před půl rokem a bydlí odděleně, chlapec pojímá rodinu i začarovanou rodinu jako úplné společenství, kde lidé k sobě patří jako jeden druh zvířat, která navíc pochodují i stejným směrem.

a otčíma. Rozvody jsou tu rovněž od dávných dob a nejsou vynálezem moderní doby. Masově se rozšířily teprve v 2. polovině 20. století. Se snížením úmrtnosti lidí středního věku podstatně ubylo sirotků a polo-sirotků, relativně však přibýlo neúplných rodin v důsledku rozvodu či vnitřního rozpadu rodin.

Za neúplnou rodinu se při sčítání lidu pokládá rodina, kterou tvoří jeden z rodičů aspoň s jedním dítětem. Úplných rodin s dětmi ubylo od roku 1960 do roku 1970 absolutně o 18 000 a relativně o 1,1%. Neúplných však přibýlo víc než o 40 000, tj. relativně skoro o 37%.

Na celkovém počtu neúplných rodin se podílejí rozvody 34%, úmrtí jednoho z rodičů 30%; ve 24% jsou rodiče uváděni sice jako manželé, ale jeden z nich „není hlášen ve společné domácnosti k trvalému pobytu“, v 10% je rodič svobodný a konečně ve 2% nebyla příčina neúplnosti zjištěna.

Relativní i absolutní přírůstek neúplných rodin spadá na vrub rozvodovosti. Přitom v českých zemích je rozvodovost stále skoro dvakrát vyšší než na Slovensku, kde ovšem v posledních letech silně stoupá. Ze socialistických zemí byla ČSSR v počtu rozvodů na 1000 obyvatel na třetím místě za SSSR a Maďarskem. O děti po rozvodu se v 92% starala matka a jen v 8% vznikla neúplná rodina s otcem a alespoň jedním dítětem.* Totéž patrně platí o rodinách nerozvedených, kde však jeden z rodičů v domácnosti „nebydlí“. Péče o děti v neúplné rodině je takřka výhradně věcí matky – a můžeme-li v takovéto situaci spatřovat určité možné nebezpečí pro vývoj dítěte, pak tedy je to především ztráta otcovského činitele ve výchově.

Nyní si dovolíme trochu odbočit a podívat se na tři okolnosti, které musíme vážně vzít v úvahu.

Předně v 2. polovině 20. století silně vzrostl společenský význam tzv. drobných úchylek v mentálním vývoji dítěte. Není dnes takový problém slabomyslnost jako spíš lehký intelektový podprůměr – oněch 20 až 25% dětí s lehce sníženým nadáním, které neprospívají dobře ve škole, nesplňují očekávání rodiny a společnosti, jsou přetíženy vzdělávacími nároky, pod nimiž se hroubí, nebo hledají nějaké náhradní

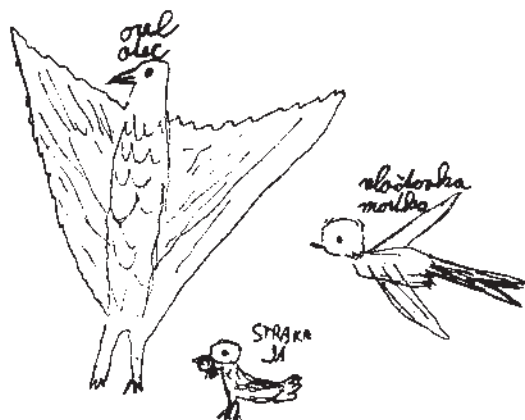
* Rozvodovost se po roce 1989 nijak výrazně nezměnila. Od roku 2010, kdy dosáhla svého maxima (50%), opět poklesla, v 85% je v čele neúplných rodin žena. (Zdroj: ČSÚ. Pozn. red.)

„asociální“ uspokojení. – Není dnes takový problém dětská mozková obrna jako spíš lehká mozková dysfunkce. A není dnes takový problém klasická psychická deprivace, s jakou jsme se setkávali u dětí vychovávaných v dětských domovech a jiných ústavech ještě před dvaceti lety, nýbrž to, co bychom nejspíše nazvali „citovou subdeprivací“. Ta postihuje nepochybně daleko větší procento dětí, je skrytá, těžko zachytitelná, ale tím ožehavější a nebezpečnější. Předznamenává totiž selhání v situacích náročných na pozitivní tvořivost v oblasti mezilidských vztahů a na citovou vyspělost a zralost při jejich zakládání. Ohroženy jsou děti vyrůstající v rodinách jen formálně udržovaných, ale vnitřně rozpadlých, děti v rodinách jen konzumně zaměřených, děti nežádoucí a odmítané, odkázané kamsi na předposlední místo v hodnotovém žebříčku svých rodičů – a patrně i děti žijící jen s jedním z rodičů místo se dvěma.

Za druhé, musíme přihlížet ke změněné společenské situaci dnešní rodiny. Ta se nyní zakládá především na citových vztazích – jimi žije a s nimi zpravidla padá. Už vícekrát jsme připomněli, že citové pouto je sice velmi krásné a vzácné, ale kupodivu křehké. Svědčí o tom neklamně stoupající křivka rozvodovosti, zvláště tzv. mladých manželství. Rodina ztratila řadu funkcí, které ji dříve udržovaly pohromadě do jisté míry nezávisle na poutu citovém. Měla funkci výrobní, vzdělávací, ochrannou, pojišťovací atd. Dnes však rozhodujícího významu nabyly dvě funkce: 1. zajistit citové zázemí všem svým členům a 2. připravit děti pro život v dané společnosti.

A k tomu do třetice musíme jen znovu zopakovat poznatky psychologie z posledních padesáti let, které říkají, že k vývoji zdravé osobnosti potřebuje dítě nezbytně uspokojení základních psychických potřeb – stimulace, učení, jistoty, identity, životní perspektivy. A to mu může zaručit nejlépe prostředí trvalých vřelých citových vztahů, jaké za normálních okolností poskytuje právě rodina. Běžná, řádně fungující rodina byla tedy z tohoto hlediska nově a významně zhodnocena.

Na pozadí těchto poznatků se rodina rozpadlá nebo neúplná nutně jeví jako společenství „problematické“. Nebudeme je zatím nijak blíže kvalifikovat – můžeme jen připustit, že má těžší situaci, má-li plnit ony dvě základní funkce, o nichž jsme se zmínili. A tato „tíživost“ či „problematicčnost“ situace má být předmětem i naší další úvahy.

Obr. 6a. Jiný protest proti rozvodu u dvanáctiletého děvčete. Matka a otec po rozvodu žijí odloučeně, matka má nového partnera. Děvče však kreslí rodinu, jak byla před rozvodem, a zdůrazňuje její citovou sounáležitost. – V kresbě začarované rodiny pak vyjadřuje symbolicky své přestupky, totiž drobné domácí krádeže, kterými víceméně neuvědoměle kompenzuje svou citovou neuspokojenost.

Celá řada studií se snaží ukázat, jaký vliv má neúplnost rodiny na vývoj osobnosti dítěte. Výsledky však zdaleka nejsou jednoznačné a výzkum zdaleka ještě není uzavřen, mimo jiné i proto, že činitelů, kteří vstupují do hry, je příliš mnoho a jejich součinnost je málo přehledná. Některé obecné poznatky nám však výzkum přece jen poskytuje.

Byly zkoumány tisíce pacientů psychiatrických ambulancí a léčeben, tisíce mladistvých delikventů, tisíce dětí v nejrůznějších psychologických poradnách. A shodně se ukazuje, že v osobní historii těchto lidí se odloučení od jednoho z rodičů objevuje nápadně často. Je nepochybně v nějakém vztahu k jejich pozdějším obtížím. V jakém vztahu, to je však zatím nejasné. Že ztráta matky je těžkým životním otřesem, je obecně známo. V pečlivých srovnávacích studiích se opakovaně ukazuje, že významná je i ztráta otce, a to především ve věku předškolním. Také v materiálu pražské psychiatrické léčebny se prokázala významná spojitost mezi neúplnou rodinou, z níž dítě pochází, a zločinností mladistvých a zvláště tzv. toxikománií čili návykem na užívání drog. A opět ztráta otce, tj. otcovská deprivace, se jeví jako rozhodující. Současné musíme ovšem vzít na vědomí, že více mladistvých zločinců a toxikomanů pochází z rodin úplných, ale vnitřně nešťastných než například z rodin rozvedených, kde panuje vnitřní klid a vyrovnanost. Přechodné nebo i trvalé odloučení dítěte od jednoho z rodičů nebo i od obou, ať už v důsledku úmrtí, rozchodu nebo rozvodu, k poruchám chování u dětí většinou nevede! Většina takových dětí přece nepřichází do konfliktu se zákonem ani se nedostává do psychiatrických poraden! Musí se tu spojit patrně více nepříznivých činitelů, aby k něčemu takovému došlo. Ale budiž řečeno, že u dětí z neúplných rodin se takoví nepřízniví činitelé snáze sejdou. Je jich sice menšina, ale ne zanedbatelná.

Co ukázalo další zkoumání? Mezi jiným to, že nutno vážně počítat s osobností toho vychovatele, který s dítětem zůstává sám. Má mnohem těžší úlohu. Musí v mnoha směrech toho druhého zastoupit, pracovně i psychologicky, je vystaven zcela osobitým nárokům, nemá se s kým rozdělit o radosti, starosti a odpovědnost... Schopnost onoho zbývajícího vychovatele dostát všem těmto nárokům hraje ve vývoji osobnosti dítěte zřejmě významnější roli než pouhá skutečnost, že rodina je neúplná.

Prof. PhDr. Zdeněk Matějček, CSc.

Rodiče a děti

Předmluva PhDr. Ludmila Trapková

Ilustrace z archivu prof. Matějčka

byly použity se souhlasem dědiců autorských práv

Foto na obálce fotobanka 123rf.cz

Typografie Kateřina Urbanová

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

v Praze roku 2017 jako svou 1605. publikaci

Třetí, upravené vydání (ve Vyšehradu první)

AA 17,81. Počet stran 360

Redakčně zpracovala Alena Snelling

Odpovědná redaktorka Radka Fialová

Vytiskla Těšínská tiskárna, a. s.

Doporučená cena 298 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-797-7